

УДК 347.158

DOI 10.37749/2308-9636-2021-6(222)-5

В. А. Сокалюк (Галушко),

аспірантка кафедри цивільного права КНУ імені Тараса Шевченка

МОРАЛЬНИЙ СТАТУС ЕМБРІОНА ЛЮДИНИ

Визнаючи внутрішньоутробний етап розвитку людини таким, що має перебувати під особливою охороною держави, більшість країн встановлюють жорсткий контроль над дослідженнями людського ембріона. Одним зі способів аргументування таких обмежень є його моральний статус як потенційної людської істоти. Стаття досліджує підходи до визначення критеріїв морального статусу людського ембріона, які пояснюють важливість наявності моральних міркувань щодо належного поводження з ембріоном. У результаті, закріплення за ембріоном морального статусу встановлює обов'язок інших осіб ставитися з повагою до зачатої, але ще ненародженої дитини, що, зі свого боку, є підставою детальної регламентації досліджень за участю людських ембріонів.

Ключові слова: моральна значущість, цінність, повага, моральні зобов'язання, правовий статус.

Постановка проблеми. Дослідження ранніх етапів розвитку людської істоти за останні роки зазнали стрімкого прогресу, не в останню чергу завдяки новим методам досліджень та маніпуляцій над людськими ембріонами *in vitro*. Однак саме ці методи порушують нові етичні питання щодо створення та використання людських ембріонів, моральний та правовий статус яких є суперечливим. Зокрема, ставиться питання про моральне значення потенціалу ембріонів перетворитися на зрілу людину.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Національна література характеризується нестачею досліджень такої вузької теми, як моральний статус ембріона. Цю проблему підіймали у своїх дослідженнях Васильєва І. В., Загородня А. С., Левандовські К. М., Терешкевич Г. Т. У зарубіжній правовій доктрині питанням морального статусу ембріона займалися: Бахадур Г., Браун М. Т., Гарріс Д., Говард О. Д., Гомес-Лобо А., Джордж Р. П., Скарлетт Б. Ф., Стейнбок Б., Стентон К., Локвуд М., Мей В. Е. та інші.

Метою статті є виокремлення сучасних підходів визначення морального статусу зачатої, але ще ненародженої дитини завдяки огляду деяких найважливіших літератур, що стосуються поставленого питання.

Виклад основного матеріалу. Людський ембріон є представником виду *Homo sapiens* на самому ранньому етапі свого природного розвитку. Поєднання хромосом сперматозоїда та ооцита породжує те, що майже кожен авторитет в ембріології людини ідентифікує як новий і окремий організм. Незалежно від методу створення людського ембріона (через традиційне запліднення чи завдяки допоміжним репродуктивним технологіям), він володіє всім генетичним матеріалом, необхідним для формування та росту. Це означає, що напрямок його зростання не визначається зовні, а відповідає генетичній інформації всередині ембріона. За винятком позбавлення відповідного середовища або запобігання хворобам, ембріон має всі шанси активно та самостійно розвинути до повної зрілості. Ембріон, плід, немовля, дитина, підліток — це все етапи розвитку людини [1].

Потенціал становлення ембріона в зрілу людину може заперечуватися лише в період перших чотирнадцяти днів після запліднення, коли він має шанс поділитися й утворити близнюків, або в рідкісних випадках перетворитися на пухлину — хоріонепітеліому [2]. Саме тому багато країн притримуються «пра-

вила чотирнадцяти днів», за яким дозволяють проводити дослідження на людських ембріонах лише в цей термін. Такими країнами є, наприклад, Канада, Китай, Індія, Японія, Іспанія, Велика Британія. У свою чергу, є й такі, що взагалі не дозволяють досліджень за участю людських ембріонів (Австрія, Німеччина, Італія, Росія та Туреччина). Існують і країни, що дозволяють такі дослідження, не обумовлюючи жодних обмежень за часом (Бразилія, Франція, Україна). Втім, держави, які не містять чітко встановлених часових меж проведення досліджень на людських ембріонах ризикують стати притулком для етично суперечливих досліджень.

Така суперечливість походить від визнання за ембріоном певного морального статусу більшістю науковців та медиків світу. Українській правовій літературі не вистачає досліджень такого явища, як моральних статус загалом та моральний статус ембріона зокрема. Якщо таке питання і виникає в роботах на тему правового статусу ембріона, то здебільшого зводиться до ототожнення з правовим статусом. Для недопущення такої помилки, першочерговим є встановлення змісту загального морального статусу.

Ф. М. Камм вважає, що моральний статус можна визначити як те, що морально допустимо або недопустимо робити з якою-небудь сутністю [3].

За іншим визначенням, моральний статус — це поняття, що стосується сутності, яка є настільки цінною, що до неї слід ставитися з особливою повагою [4].

Стенфордська філософська енциклопедія зазначає, що будь-яка сутність має моральний статус тоді, коли вона сама або її інтереси мають певну ступінь морального значення. Неутилітарний підхід до морального статусу встановлює, що існують підстави діяти на користь сутності або її інтересів із причин, які передують тому, що диктує розрахунок загальних найкращих наслідків. Деякі неутилітарні філософи допускають можливість ступневості морального статусу [5].

Отже, мати **моральний статус** означає бути морально значущим; бути суб'єк-

том, перед яким інші мають або можуть мати моральні зобов'язання; мають надавати вагу у своїх міркуваннях потребам, інтересам чи добробуту такого суб'єкта. Більше того, такі моральні зобов'язання впливають не тому, що його захист може принести користь, а через те, що потреби такого суб'єкта мають моральне значення загалом [6]. Моральні зобов'язання, закріплені в нормативно-правових актах, стають юридичними обов'язками, а тому моральний статус можна визначити як передумову та частину правового статусу.

Проведений аналіз дає змогу виокремити такі **ознаки морального статусу** як: цінність, моральна значущість сутності та/або її інтересів; особлива повага; наявність допустимого та недопустимого поведіння.

З огляду на зазначене, **моральний статус зачатої, але ще ненародженої дитини** — це наявність у неї такої моральної значущості, що потребує встановлення меж дозволеної поведінки та ставлення до неї з особливою повагою.

Незважаючи на те, що запропоноване визначення враховує основні ознаки морального статусу, саме вони здаються абстрактними, незрозумілими категоріями. Необхідно окреслити підстави наявності в ембріона моральної значущості та встановити причини ставлення до ембріона з повагою.

Моральна значущість, яка є синонімом цінності в широкому розумінні, виступає в ролі передумови для двох інших ознак морального статусу. Якщо ми визнаємо, що будь-яка сутність (людина, ненароджена дитина, тварина тощо) має певну ступінь морального значення, ми вирішуємо, що вона гідна поваги, особливо поведіння, та встановлюємо межі такого поведіння. Моральну значущість і цінність можна встановити завдяки певним властивостям, притаманним суб'єктам морального статусу.

Є такі властивості морального статусу, які не викликають заперечень. Наприклад, відомо, що люди мають моральний статус через їхню здатність до свободи вибору та наявності почуттів.

Сьогоднішня дискусія не дає змогу остаточно встановити, чому ембріон, не володіючи такими властивостями, втім будучи представником людського роду та в деякому сенсі потенційною людиною, все-таки має моральний статус та вимагає оцінювання з огляду на таку видову належність та потенціал.

Крістін Корсгард стверджує, що одні речі можуть мати моральний статус через їхні внутрішні властивості, внутрішню цінність, а інші — з огляду на зовнішні властивості [3].

Аналізуючи моральний статус ембріона, Б. Стейнбок наводить повагу до померлих, як приклад наявності моральної цінності до людини, яка вже не є живою істотою, тоді як ненароджена дитина ще не є живою істотою (особливо в межах українського законодавства). Авторка наголошує на тому, що «як неповага до мертвих тіл може вразити нашу повагу до живих людей, так само... може застосовуватися належне лікування або використання ембріонів» [7].

М. Д. Мейер та Л. Д. Нельсон, навпаки, вбачають моральну значущість ембріона якраз у тому, що він є живою істотою, а тому заслуговує на слабкий, у порівнянні з людським, моральний статус та слабку, але справжню моральну повагу. На їхню думку, навіть криоконсервовані ембріони є живими істотами, і даремна шкода чи знищення таких ембріонів є моральною проблемою [8].

С. Гібсон критикує підхід М. Д. Мейера і Л. Д. Нельсона та стверджує, що незважаючи на запропоноване визнання слабого морального статусу ембріона, науковці не наводять необхідних аргументів у підтримання своєї позиції. Авторка зазначає, що визнання за ембріоном морального статусу лише через те, що він є живою істотою, не виправдовує досить обширних обмежень досліджень на людських ембріонах у порівнянні з іншими дослідженнями з використанням живих істот. Вона робить припущення, що пропонуючи використовувати людські ембріони в дослідженні лише за браком іншого метода досягти його цілей, М. Д. Мейер та Л. Д. Нельсон кри-

терієм морального статусу встановлюють людяність ембріона, а не те, що він є живою істотою [9].

М. Н. Жарова пропонує встановити критерієм морального статусу зачатой, але ще ненародженої дитини її причетність до морального ставлення, коли ненароджена дитина стає об'єктом моральної рефлексії як для матері, так і для людської культури [10].

Така позиція співвідноситься з принципом транзитивної (перехідної) поваги, запропонованим М. Е. Уоррен. Він означає, що, коли це можливо й морально допустимо, люди мають поважати атрибути морального статусу один одного. Принципом транзитивної поваги авторка вважає вимогу «чесно вислухати причини інших людей приписувати певним суб'єктам (сутностям) сильніший або слабший моральний статус, ніж ми вважаємо за доцільне... що не вимагає від нас прийняття таких приписів без поважних причин. Ми маємо право відкидати приписи їхнього морального статусу, які є нераціональними, неповажними до життя, жорстоким, несумісним із моральними правами людських або нелюдських істот або ворожим для здоров'я соціальних чи біотичних спільнот» [5].

Досліджуючи докладніше повагу як явище, С. Л. Дарволл провів первісне розмежування між типами ставлення, які підпадають під термін «повага». Перший різновид, який автор називає **повагою визнання** (англ. — recognition respect), полягає в належному визнанні особливостей об'єкта поваги під час роздумів про поведінку з ним. Люди є об'єктами поваги визнання, оскільки проявляючи до інших людей повагу, ми визнаємо, що маємо сприймати інших серйозно й належним чином зважувати той факт, що вони є людьми зі своїми правами та свободами. В іншому типі поваги — **оцінній повазі** (англ. — appraisal respect) — об'єктами є певні риси, які роблять когось чи щось гідним ствердної оцінки. На відміну від поваги визнання, оцінна повага не полягає в коректуванні своєї поведінки [11].

Якщо припустити вірність тверджень С. Л. Дарволла щодо наявності двох різ-

них видів поваги, до ембріона треба застосовувати повагу визнання через необхідність врегулювання конкретних меж допустимого поведіння з ембріоном та через те, що ми визнаємо його моральну значущість загалом, а не моральну значущість окремих його рис.

Отримані результати свідчать про наявність різних поглядів щодо критеріїв морального статусу ембріона. Деякі з них суперечать один одному, втім, усі зводяться до важливості та нагальності визнання стосовно до ембріона певних моральних обов'язків. Рекомендація 1046 щодо використання ембріонів і плодів людини в цілях діагностики, терапії, наукових досліджень, промислового використання та торгівлі від 24.09.1986 р. також акцентує увагу на наявності конфлікту цінностей через різноманітність етичних міркувань з питання використання ембріона, плода або їхніх тканин [12].

Принцип транзитивної поваги або поваги до моральних міркувань інших вдається найбільш вдалим роз'ясненням закріплення за ембріоном певного морального статусу. Важливим під час ембріональних досліджень є баланс інтересів ембріона, наділеного моральним статусом, з інтересами суспільства. В інтересах суспільства є продовження досліджень на людських ембріонах через можливість використання його результатів для лікування таких дегенеративних захворювань, як Паркінсон та Альцгеймер; забезпечення кісткових клітин для лікування остеопорозу, клітин ока для дегенерації жовтої плями, клітин крові для раку та багатьох інших. Потенціал

користі для безмежної кількості людей є вагомим аргументом для проведення та фінансування досліджень людських ембріонів, зокрема, ембріональних стовбурових клітин. Водночас, такі дослідження, принаймні в наш час, руйнують ембріони. Наявність у ембріона морального статусу через видову належність, людяність та визнання транзитивної поваги вимагає встановлення етичних принципів міжнародного та національного рівня: людський ембріон має особливий статус, але не такий, як живонароджена дитина; з огляду на такий особливий статус людський ембріон має право на повагу, вищу за ту, що надається ембріону інших видів, яка має проявлятися в детальній регламентації досліджень. Без дотримання наведених принципів людство загалом та Україна зокрема ризикує зіткнутися з нелюдськими, жорстокими, аморальними та неетичними дослідженнями людських ембріонів під гаслом «*nulla poena sine lege*» — немає покарання без закону, який його передбачає.

Межі досліджень на людських ембріонах мають бути описані в міжнародних та національних керівних принципах з етики досліджень, закріплені в національному законодавстві. З огляду на те, що міжнародні положення та керівні принципи можуть визначати лише загальні наміри, прийняття рішень щодо конкретних випадків може бути віддане на розсуд національного спеціалізованого комітету з етики досліджень. Втім, такі пропонування вимагають більш детальної та глибокої участі як представників правової, біоетичної, ембріологічної науки, так і громадськості.

Список використаної літератури

1. Robert P. George. The Moral Status of the Human Embryo / Robert P. George, Alfonso Gomez-Lobo // *Perspectives in Biology and Medicine*, 2005. Vol. 48, No. 2. Pp. 201—210.
2. Кашинцева О. Ю. Проблеми визначення статусу ембріона: етико-правовий аспект // *Вісник Академії адвокатури України*, 2007. № 10. С. 68—74.
3. Frances Myrna Kamm. *Intricate Ethics: Rights, Responsibilities, and Permissible Harm* / Oxford University Press, 2006. 520 p.
4. Encyclopedia.com / *Encyclopedias almanacs transcripts and maps: moral status* / James W. Walters. URL: <https://www.encyclopedia.com/science/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/moral-status>.

5. Stanford Encyclopedia of Philosophy. The Grounds of Moral Status / Agnieszka Jaworska, Julie Tannenbaum. URL: <https://plato.stanford.edu/entries/grounds-moral-status/>.
6. Mary Anne Warren. *Moral Status: Obligations to Persons and Other Living Things*. Clarendon Press, 1997. 280 p.
7. Bonnie Steinbock. *Moral Status, Moral Value, and Human Embryos: Implications for Stem Cell Research* // *The Oxford Handbook of Bioethics*. Oxford University Press, 2007. Vol. 1. Pp. 416–440.
8. Michael J. Meyer. *Respecting What We Destroy: Reflections on Human Embryo Research* / Michael J. Meyer, Lawrence J. Nelson // *The Hastings Center Report*, 2001. Vol. 31, No. 1. Pp. 16–23.
9. Susanne Gibson. *Uses of respect and uses of the human embryo* / Susanne Gibson // *Bioethics*, 2007. Vol. 21, No. 7. Pp. 370–378.
10. Жарова М. Н. Этические проблемы начала жизни человека // *Научно-культурологический журнал. Раздел: Естествознание*, 2010. № 9. С. 207.
11. Stephen L. Darwall. *Two Kinds of Respect* // *The University of Chicago Press: Ethics*, 1977. Vol. 88, No. 1. Pp. 36–49.
12. Щодо використання ембріонів та плодів людини для цілей діагностики, терапії, наукових досліджень, промислового використання та торгівлі: Рекомендація 1046 Парламентської асамблеї Ради Європи від 24 вересня 1986 р. // Офіційна інтернет-сторінка Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_070.

References

1. Robert P. George. *The Moral Status of the Human Embryo* / Robert P. George, Alfonso Gomez-Lobo // *Perspectives in Biology and Medicine*, 2005. Vol. 48, No. 2. Pp. 201–210.
2. Kashyntseva O. *Problems of determining the status of the embryo: ethical and legal aspect* // *Journal of the Academy of Advocacy of Ukraine*, 2007. № 10. Pp. 68–74.
3. Frances Myrna Kamm. *Intricate Ethics: Rights, Responsibilities, and Permissible Harm*. Oxford University Press, 2006. 520 p.
4. Encyclopedia.com / *Encyclopedias almanacs transcripts and maps: moral status* / James W. Walters // URL: <https://www.encyclopedia.com/science/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/moral-status>.
5. Stanford Encyclopedia of Philosophy. *The Grounds of Moral Status* / Agnieszka Jaworska, Julie Tannenbaum. URL: <https://plato.stanford.edu/entries/grounds-moral-status/>.
6. Mary Anne Warren. *Moral Status: Obligations to Persons and Other Living Things* / Clarendon Press, 1997. 280 p.
7. Bonnie Steinbock. *Moral Status, Moral Value, and Human Embryos: Implications for Stem Cell Research* // *The Oxford Handbook of Bioethics*. Oxford University Press, 2007. Vol. 1. Pp. 416–440.
8. Michael J. Meyer. *Respecting What We Destroy: Reflections on Human Embryo Research* / Michael J. Meyer, Lawrence J. Nelson // *The Hastings Center Report*, 2001. Vol. 31, No. 1. Pp. 16–23.
9. Susanne Gibson. *Uses of respect and uses of the human embryo* / Susanne Gibson // *Bioethics*, 2007. Vol. 21, No. 7. Pp. 370–378.
10. Zharova M. *Ethical problems of the beginning of human life* // *Scientific and cultural journal. Section: Natural Science*, 2010. № 9. P. 207.
11. Stephen L. Darwall. *Two Kinds of Respect* // *The University of Chicago Press: Ethics*, 1977. Vol. 88, No. 1. Pp. 36–49.
12. *On the use of human embryos and fetuses for diagnostic, therapeutic, scientific, industrial and commercial purposes: Recommendation 1046 Parliamentary Assembly of the Council Of Europe by 24.09.1986* // Official website of the Verkhovna Rada of Ukraine. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_070.

Сокалюк В. А. Моральный статус эмбриона человека.

Признавая внутриутробный этап развития человека таким, что должен находиться под особой охраной государства, большинство стран устанавливают жесткий контроль исследований человеческого эмбриона. Одним из способов аргументации таких ограничений является его моральный статус в качестве потенциального человеческого существа. Статья исследует подходы к определению критериев морального статуса человеческого эмбриона, которые объясняют важность наличия моральных соображений относительно надлежащего обращения с эмбрионом. В результате, закрепление за эмбрионом морального статуса устанавливает обязанность других лиц относиться с уважением к зачатому, но еще не рожденному ребенку, что, в свою очередь, является основанием детальной регламентации исследований с участием человеческих эмбрионов.

Ключевые слова: моральная значимость, ценность, уважение, моральные обязанности, правовой статус.

Sokaliuk V. A. The Moral Status of the Human Embryo.

Recognizing the importance of the state's special protection of the prenatal stage of human development, most countries establish strict control over the research of the human embryo. One way to argue the limitations of embryo research is its moral status as a potential human being and representative of the human species. In the insufficient study of the moral status of the embryo, the article identifies approaches to its understanding and formulates its main features. The paper also examines the theoretical question that is at the heart of practical and professional ethics: by what criteria is the embryo attributed to have the moral status? The answer to this question reveals the importance of moral considerations regarding the proper handling of the embryos as well as the importance of the moral duty of others to treat an unborn child with respect. Some ways of understanding the principle of respect are examined separately.

The moral significance, value, and respect for the embryo are all prerequisites for establishing the limits of acceptable and unacceptable behaviour during the research on human embryos. This article highlights the problem of conflict of interests of the embryo as the one with moral status, with the interests of society to continue embryonic research due to the potential for usefulness for a huge number of people suffering from various diseases. Such conflict can be resolved through the establishment of ethical principles, which can be used to describe the limits of research on human embryos in the international and national guidelines for such research. Given the generality of such principles, it is also important to establish a national specialized committee on the ethics of research on human embryos.

Despite the results of the study, the article emphasizes the need for more detailed and deeper participation of representatives of legal, bioethical, embryological science, and the public in conversation.

Key words: moral significance, value, respect, moral obligations, legal status.